

วารสารพุทธศิลปกรรม
JOURNAL OF BUDDHIST ARTS

07

ISSN : 2697-6099 (ONLINE)

ปีที่ 5 ฉบับที่ 1 | มกราคม - มิถุนายน 2565 |

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่

บทวิจารณ์หนังสือ (Book Review) คู่มือนำชมศิลปกรรมโบราณในล้านนา

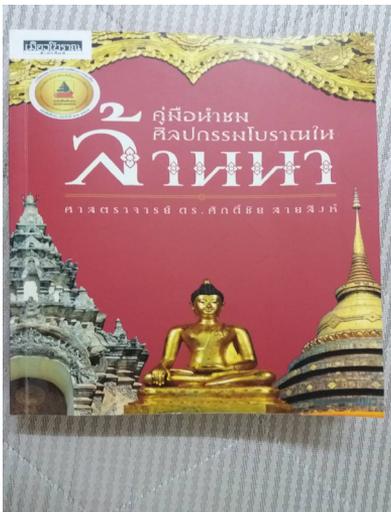
โดย

พระครูสุทธิสารโสภิต

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่

Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Chiang Mai

CampusCorresponding Author, E-mail: khawfang300@gmail.com

ผู้แต่ง	: ศักดิ์ชัย สายสิงห์
ISBN	: 9786164650367
สำนักพิมพ์	: เมืองโบราณ
ปีที่พิมพ์	: 2563
จำนวน	: 552 หน้า

บทนำ

หนังสือคู่มือนำชมศิลปกรรมโบราณในล้านนาของศาสตราจารย์ ดร. ศักดิ์ชัย สายสิงห์ จัดพิมพ์โดยสำนักพิมพ์เมืองโบราณ พิมพ์ในปี พ.ศ. 2563 จำนวน 552 หน้า ผู้เขียนแบ่งเนื้อหาออกเป็น 10 บท เพื่อสื่อสารงานศิลปกรรมของชาวล้านนาสู่ผู้ที่สนใจศึกษาให้เข้าใจถึงหลักฐานทางวัฒนธรรม ความเป็นมาทางประวัติศาสตร์ ลักษณะประวัติศาสตร์ศิลปะที่ปรากฏในวัดต่างๆ ทั่วทั้งล้านนา ทั้งเจดีย์ วิหาร งานประดับตกแต่ง จิตรกรรมฝาผนัง ทั้งยังได้วิเคราะห์ที่มาของรูปแบบ แนวคิด คติการสร้าง การกำหนดอายุสมัย ลักษณะทางศิลปกรรม

ที่โดดเด่นและความสำคัญของแหล่งศิลปกรรมนั้นๆ ในส่วนสุดท้ายมีการแทรกภาคผนวกเป็นบทวิเคราะห์เรื่องพระแก้วมรกตว่าหมายถึงพระพุทธรูปล้านนาที่มีความสัมพันธ์ทางด้านรูปแบบกับพระพุทธรูปหินทรายสกุลช่างพะเยา เชื่อมโยงกับหลักฐานทางประวัติศาสตร์ คือ ตำนานพระแก้วมรกตที่แสดงให้เห็นว่าผู้สร้างมีความสัมพันธ์กับสุโขทัย

สาระสำคัญของเนื้อหา

หนังสือคู่มือนำชมศิลปกรรมโบราณล้านนา ได้แยกรายละเอียดของเนื้อหาศิลปกรรมของแต่ละจังหวัด ได้แก่ เชียงใหม่ ลำพูน ลำปาง เชียงแสน-เชียงราย น่าน แพร่ พะเยา และแม่ฮ่องสอน โดยเลือกกล่าวถึงสถานที่สำคัญประจำจังหวัด มีรายละเอียดดังนี้

บทที่ 1 ประวัติศาสตร์ล้านนาโดยสังเขป

บทนี้อธิบายถึงที่ตั้งและสภาพภูมิประเทศของล้านนา ประกอบด้วยพื้นที่ราบลุ่มขนาดใหญ่ที่สำคัญ 2 แห่ง ได้แก่ ด้านทิศตะวันออก คือ ที่ราบลุ่มแม่น้ำกก-อิง (เชียงราย-พะเยา) เป็นที่ตั้งของชุมชนโบราณ คือ โยนก ด้านทิศตะวันตก คือ ที่ราบลุ่มแม่น้ำปิง-กว (เชียงใหม่-ลำพูน) เป็นที่ตั้งของแคว้นหริภุญชัย ซึ่งต่อมาพญามังรายได้รวมดินแดนทั้งสองเข้าด้วยกัน สถาปนาเป็นอาณาจักรล้านนา และสร้างเมืองเชียงใหม่เป็นศูนย์กลางอาณาจักรใน พ.ศ. 1839

บทที่ 2 ศิลปกรรมล้านนา

บทนี้ผู้เขียนได้อธิบายศิลปะหริภุญชัย (พุทธศตวรรษที่ 19-18) ที่ได้รับอิทธิพลศิลปะทวารวดีจากภาคกลางของประเทศไทย โดยเริ่มตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 13 เป็นต้นมา สัมพันธ์กับหลักฐานในตำนานที่กล่าวถึงการเสด็จมาของพระนางจามเทวีจากเมืองลพบุรี พร้อมๆ กับการนำศาสนา และรูปแบบศิลปกรรมขึ้นมา อย่างไรก็ตามหลักฐานในระยยะเวลาดังกล่าวนี้พบไม่มากนัก โดยศิลปะหริภุญชัยที่พบมากที่สุดอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 17-18 อันเป็นช่วงเวลา ศิลปะหริภุญชัยมีรูปแบบเฉพาะตนเอง ทั้งยังมีหลักฐานทางประวัติศาสตร์ชัดเจน คือ ศิลปินที่ระบุศักราช และพระนามพระมหากษัตริย์ โดยได้รับอิทธิพลจากศิลปะจากพุกาม หรือเมืองมอญทางตอนใต้ของพม่า

บทที่ 3 ชมศิลปกรรมโบราณเมืองเชียงใหม่

บทนี้ว่าด้วยการนำชมศิลปกรรมโบราณเมืองเชียงใหม่ ได้แก่ วัดพระสิงห์วราวิหาร วัดเจดีย์หลวง วัดเชียงมั่น วัดอุโมงค์เถรจันทร์ วัดบุปผาราม (วัดสวนดอกพระอารามหลวง) วัดมหาโพธาราม (วัดเจ็ดยอดพระอารามหลวง) วัดบุพพาราม วัดอุโมงค์สวนพุทธธรรม วัดป่าแดงหลวง พระธาตุดอยสุเทพวราวิหาร วัดโลกโมฬี วัดเชตะวัน วัดมหาวัน และวัดแสนฝาง อันเป็นวัดสำคัญในเมืองเชียงใหม่ ซึ่งสามารถสะท้อนความงดงามและความสำคัญของพุทธศิลปกรรมในเชียงใหม่ได้ดี

บทที่ 4 ชมศิลปกรรมโบราณเมืองลำพูน

บทนี้ว่าด้วยการนำชมศิลปกรรมโบราณเมืองลำพูน ได้แก่ วัดจามเทวี วัดพระธาตุหริภุญชัย วัดพระยืน และวัดกู่ช้าง-กู่ม้า

บทที่ 5 ศิลปกรรมเมืองลำปาง

บทนี้ผู้เขียนได้อธิบายเกี่ยวกับตำนานเมืองลำปางพร้อมทั้งนำชมวัดในลำปาง ได้แก่ วัดพระแก้วดอนเต้าสุชาดาราม วัดเจดีย์ขาว วัดปงสนุก วัดบุญวาทย์วิหาร วัดเกาะวาลูการาม วัดศรีชุม วัดศาสนาโชติการาม วัดม่อนจำศีล และวัดม่อนปู่ยักษ์

บทที่ 6 ศิลปกรรมเมืองเชียงแสน-เชียงราย

บทนี้ผู้เขียนเริ่มต้นด้วยการกล่าวถึงตำนานและพงศาวดารเมืองเชียงแสน โดยแบ่งการศึกษาประวัติศาสตร์และโบราณคดีเมืองเชียงแสนเป็น 2 ช่วงเวลา คือ ยุคแห่งปริมปราคติหรือยุคตำนานซึ่งอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 12-18 กับยุคประวัติศาสตร์ที่ศึกษาได้จากเอกสารทางประวัติศาสตร์และหลักฐานทางด้านโบราณคดี ซึ่งน่าจะเริ่มตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 19 เป็นต้นมา ในบทนี้ผู้เขียนได้นำชมวัดในเมืองเชียงแสน-เชียงราย ได้แก่ วัดพระเจ้าล้านทอง วัดเจดีย์หลวง วัดป่าสัก วัดพระธาตุสองพี่น้อง วัดพระธาตุดอยทอง วัดพระแก้ว และวัดพระสิงห์

บทที่ 7 ศิลปกรรมเมืองน่าน

บทนี้ผู้เขียนได้เริ่มต้นที่ประวัติการตั้งถิ่นฐานเมืองน่านในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ บริเวณเมืองน่าน โดยมีหลักฐานทางโบราณคดีที่สำคัญ คือ เครื่องมือเครื่องใช้ จำพวกขวานหินกะเทาะในสมัยหินเก่าและหินกลาง ขวานหินขัดในสมัยหินใหม่ และเครื่องมือโลหะ ในส่วนการนำชมวัดในเมืองน่าน ได้แก่ วัดพระธาตุช้างค้ำ วัดพระญาณ วัดภูมินทร์ วัดหัวข่วง วัดพญาวัด และวัดสวนตาล

บทที่ 8 ศิลปกรรมเมืองแพร่

บทนี้ผู้เขียนอธิบายถึงเมืองแพร่ในตำนาน และสันนิษฐานว่าเมืองโบราณแพร่น่าจะมีมาแล้วตั้งแต่ราวปลายพุทธศตวรรษที่ 18 ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 19 มีสถานะขึ้นต่ออาณาจักรสุโขทัยเช่นเดียวกับเมืองน่าน พบหลักฐานจากการขุดค้นทางโบราณคดีที่วัดศรีชุมที่มีการตั้งถิ่นฐานในช่วงพุทธศตวรรษที่ 18-20 การนำชมวัดในเมืองแพร่ ได้แก่ วัดพระธาตุซ้อแฮวัดศรีชุม และวัดหัวข่วง

บทที่ 9 ศิลปกรรมเมืองพะเยา

บทนี้ผู้เขียนได้อธิบายถึงเมืองพะเยาในเอกสารที่สามารถสืบค้นได้ราวต้นพุทธศตวรรษที่ 19 สมัยของพญาเจ้าเมืองตรงกับช่วงเวลาเดียวกับพญามังรายปกครองล้านนา ต่อมาในสมัยพญาเจ้าเมือง เมืองน่านตกอยู่ภายใต้การปกครองของพะเยา สมัยหลังจากพญาเจ้าเมืองแล้วมีกษัตริย์ที่ปกครองเมืองพะเยาทรงเป็นพระราชโอรสของพญาเจ้าเมืองอีกสองพระองค์ คือ ขุนดำแดง และขุนดำลือ ซึ่งตรงกับสมัยของพระเจ้าคำฟูแห่งราชอาณาจักรล้านนา โดยพระเจ้าคำฟูได้ร่วมมือกับพญากว๋านแห่งเมืองน่าน ยกกองทัพเข้าตีเมืองพะเยาได้สำเร็จใน พ.ศ. 1881 เนื้อหาจากนั้นจึงเป็นการนำชมวัดในพะเยา ได้แก่ วัดลี วัดป่าแดงบุญนาค วัดศรีโคมคำ และวัดหลวงราชสันฐาน

บทที่ 10 ศิลปกรรมไทใหญ่ในแม่ฮ่องสอน

ผู้เขียนได้กล่าวถึงศิลปกรรมไทใหญ่เมืองแม่ฮ่องสอน ภาพรวมของงานพุทธศิลปกรรมเมืองแม่ฮ่องสอนเป็นแบบศิลปะไทใหญ่ เนื่องจากคนแม่ฮ่องสอนส่วนใหญ่เป็นชาวไทใหญ่ที่เข้ามาตั้งรกรากอยู่ตั้งแต่แรกเริ่ม เมื่อมีการยกฐานะแม่ฮ่องสอนเป็นเมือง และชาวเมืองเริ่มมีฐานะขึ้นจึงได้มีการสร้าง วัดวาอาราม โดยมีเจ้าเมืองแม่ฮ่องสอนเป็นหลัก โดยเริ่มสร้างขึ้นตั้งแต่ต้นพุทธศตวรรษที่ 25 เป็นต้นมา เนื้อหาจากนั้นจึงเป็นการนำชมวัดในแม่ฮ่องสอน ได้แก่ วัดกลางเวียง วัดจองกลาง วัดจองคำ วัดพระธาตุตอดยกองมู วัดพระนอน วัดก้ำก้อ และวัดกลางทุ่ง

ทัศนะวิจารณ์: คู่มือนำชมศิลปกรรมโบราณในล้านนา

หนังสือคู่มือนำชมศิลปกรรมโบราณในล้านนา มีวัตถุประสงค์เพื่อให้ข้อมูลของวัดและแหล่งศิลปกรรมโบราณของล้านนา พร้อมกับการทำความเข้าใจในงานศิลปกรรมที่สามารถ

รับรู้ และเข้าถึงได้ด้วยตนเอง นอกจากนี้ยังใช้สำหรับการเรียนการสอนทางด้านประวัติศาสตร์ ศิลปะ โบราณคดี การท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม มัคคุเทศก์ การจัดการวัฒนธรรม มีลักษณะเป็นการรวบรวมข้อมูลของวัดและแหล่งศิลปกรรมโบราณของล้านนา นำเสนอตั้งแต่ความเป็นมาทางประวัติศาสตร์ของแต่ละจังหวัด ประวัติของวัดหรือแหล่งศิลปกรรมแต่ละแห่ง และข้อมูลทางประวัติศาสตร์ศิลปะของอาคารที่น่าสนใจในแต่ละวัด ซึ่งจะช่วยให้ผู้อ่านเข้าใจความสำคัญของสถานที่นั้นๆ สัมพันธ์กับบริบททางประวัติศาสตร์ด้วย เป็นหนังสือที่สามารถใช้อ่านเพื่อรู้ หรือใช้เป็นคู่มือในการไปเที่ยวชมก็ได้

ด้วยจุดประสงค์ของหนังสือที่ต้องการให้เข้าถึงผู้อ่านได้ง่ายในหลายระดับ และสามารถใช้ในการศึกษาได้ด้วยตัวเองได้ สอดคล้องกับชื่อหนังสือ คือ การเป็น “คู่มือนำชม” ที่ผู้อ่านสามารถพกติดตัวสำหรับนำไปเที่ยวได้รายละเอียดข้อมูลภายในเล่มจึงมีแผนที่ระบุพิกัดที่ตั้งของสถานที่ต่างๆ ไว้ ภาพประกอบ รวมถึงจุดเด่นของสถานที่แต่ละแห่ง เพื่อให้ง่ายต่อการเยี่ยมชม และศึกษาตามข้อมูลของผู้เขียนได้ นอกจากนี้การแบ่งเนื้อหาเป็นรายจังหวัดยังสามารถทำให้ผู้อ่านเลือกที่จะนำไปใช้เป็นคู่มือท่องเที่ยว และสามารถกำหนดเส้นทางในการท่องเที่ยวได้ด้วยตนเอง ที่ผ่านมามีหนังสือคู่มือนำชมในลักษณะเดียวกันออกมาหลายเล่ม แต่เนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับการวิเคราะห์รูปแบบทางศิลปกรรม คติในการสร้าง และการกำหนดอายุสมัยยังไม่ละเอียดครอบคลุมเท่ากับคู่มือนำชมเล่มนี้ และโดยมากมักจะจำกัดตัวอย่างของแต่ละสถานที่สำคัญเพียงไม่กี่แห่งเท่านั้น

ข้อวิจารณ์และข้อสังเกต

แนวคิดเกี่ยวกับการท่องเที่ยว

ด้วยหนังสือเล่มนี้เป็นหนังสือที่มีจุดประสงค์เพื่อใช้เป็นคู่มือสำหรับการท่องเที่ยว โดยการท่องเที่ยวนั้นเป็นการท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ตามการแบ่งของ UNWTO ที่เสนอแนวคิดเกี่ยวกับรูปแบบการท่องเที่ยวในแหล่งวัฒนธรรม (Cultural Based Tourism) ไว้ 3 รูปแบบ ดังนี้

1) การท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ (Historical Tourism) หมายถึง การเดินทางท่องเที่ยวไปยังแหล่งท่องเที่ยวทางโบราณคดี และประวัติศาสตร์เพื่อชื่นชมและเพลิดเพลินในสถานที่ที่ท่องเที่ยวได้ความรู้ความเข้าใจต่อประวัติศาสตร์ และโบราณคดี

2) การท่องเที่ยวงานชมวัฒนธรรม และประเพณี (Cultural and Traditional Tourism) หมายถึงการเดินทางท่องเที่ยวเพื่อชมงานประเพณีต่างๆ ที่ชาวบ้านในท้องถิ่นนั้นๆ จัดขึ้น ได้รับความเพลิดเพลินตื่นตาตื่นใจในสุนทรียะศิลป์ เพื่อศึกษาความเชื่อการยอมรับนับถือ การเคารพพิธีกรรมต่างๆ และได้รับความรู้มีความเข้าใจต่อสภาพสังคมและวัฒนธรรม

3) การท่องเที่ยวชมวิถีชีวิตในชนบท (Rural Tourism/Village Tourism) หมายถึงการเดินทางท่องเที่ยวในหมู่บ้านชนบทที่มีลักษณะวิถีชีวิต และผลงานสร้างสรรค์ที่มีเอกลักษณ์พิเศษมีความโดดเด่นเพื่อความเพลิดเพลินได้ความรู้ดูผลงานสร้างสรรค์ และภูมิปัญญาพื้นบ้าน (UNWTO, 1997: 11)

อย่างไรก็ตามไม่ว่าจะเป็นการท่องเที่ยวแบบใด ทั้งการท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม หรือชมวิถีชีวิตชนบท ต่างล้วนทำให้นักท่องเที่ยวได้รับประสบการณ์ตรง ได้สัมผัส วัฒนธรรมที่แท้จริงของผู้คนอย่างใกล้ชิด (Greenwood, D, 1982: 6,3,27-28) ได้ซึมซับและมองเห็นถึงวิถีชีวิตของสังคมในอดีตที่ยังปรากฏให้เห็นในปัจจุบัน เช่น แบบบ้าน งานหัตถกรรม เครื่องมือ เครื่องใช้ในการทำมาหากิน (Smith, V, 1989). เป็นต้น ก่อให้เกิดความรู้ และการติดต่อสื่อสาร ซึ่งมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการสร้างความเข้าใจของคนในส่วนต่างๆ อันจะนำไปสู่สันติสุขในการอยู่ร่วมกันทั้งปัจจุบันและอนาคต (McIntosh, Robert W. 1986)

กล่าวคือ คนเดินทางไปยังแหล่งต่างๆ เพื่อที่จะเรียนรู้ หาประสบการณ์ และความบันเทิง นักท่องเที่ยวสามารถเพิ่มพูนประสบการณ์ ความรู้ และมุมมองทางด้านวัฒนธรรมที่กว้างไกลได้ด้วยการท่องเที่ยว (Howell, David W., 1993) เกิดความเข้าใจอย่างถ่องแท้ในเรื่องของความแตกต่างในวิถีชีวิต การแลกเปลี่ยนความรู้ และความคิดเห็นซึ่งกันและกัน (Pigram, J., 1993)

ทั้งนี้องค์ประกอบของการท่องเที่ยวที่สำคัญ ประกอบด้วย 3 ประการ คือ 1) สิ่งดึงดูดใจ เป็นสถานที่ซึ่งอาจเกิดขึ้นตามธรรมชาติหรือมนุษย์สร้างขึ้น 2) สิ่งอำนวยความสะดวกในการเข้าถึงและอยู่อาศัยในแหล่งท่องเที่ยวต่างๆ เช่น ระบบการสื่อสาร สาธารณูปโภค เป็นต้น 3) การเข้าถึงแหล่งท่องเที่ยวต้องมีความสะดวก (Collier and Haraway. 1987) ในส่วนของหนังสือคู่มือการท่องเที่ยวล้านนา นี้ เป็นการสร้างสิ่งอำนวยความสะดวกในการเข้าถึงข้อมูลเกี่ยวกับแหล่งท่องเที่ยวต่างๆ ในล้านนา ซึ่งนักท่องเที่ยวสามารถอ่านและทำความเข้าใจได้ด้วยตนเอง เพราะการทำความเข้าใจแหล่งท่องเที่ยวก่อนที่จะไปเที่ยว จะทำให้เกิดความสนุก

ในการท่องเที่ยวทั้งยังเป็นการเตือนสติให้เห็นถึงรากวัฒนธรรมที่ต่างออกไป ก่อให้เกิดความระมัดระวังตนไม่ให้กระทำตนที่ขัดหรือแปลกแยกออกไปจากผู้คนในชุมชนที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวได้

การวิจารณ์เนื้อหาในหนังสือ

อย่างไรก็ตาม ในส่วนเนื้อหาของหนังสือนั้น ผู้วิจารณ์มีความคิดเห็นว่าข้อมูลหลายส่วนควรได้รับการแก้ไขเพิ่มเติม ดังนี้

ประเด็นที่ 1 ด้านชาติพันธุ์ ซึ่งถือเป็นส่วนสำคัญในการทำความเข้าใจพลวัตของสังคม และวัฒนธรรมล้านนา ที่ประกอบด้วยผู้คนหลากหลายกลุ่ม แต่ในหนังสือเล่มนี้ผู้เขียนได้อธิบายไว้เพียงเล็กน้อย ทั้งยังมองไม่เห็นภาพของปฏิสัมพันธ์ระหว่างชาติพันธุ์ต่างๆ จึงทำให้นเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับรูปแบบศิลปกรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ที่นำเสนอในเล่ม มีลักษณะแยกขาดออกไปจากพัฒนาการของศิลปกรรมล้านนา เช่น ศิลปกรรมไทใหญ่ในแม่ฮ่องสอนหรือศิลปกรรมไทลื้อเมืองน่าน

ประเด็นที่ 2 การแยกศิลปกรรมในพะเยาและเชียงรายออกจากกัน ทำให้ความเข้าใจเกี่ยวกับความสัมพันธ์ทางศิลปกรรมในพื้นที่ลุ่มแม่น้ำกก - อิง - โงง ขาดความสืบเนื่องกัน

ประเด็นที่ 3 ในกรณีของที่ราบหุบเขาในเขตแม่ฮ่องสอนซึ่งสัมพันธ์กับกลุ่มเมืองไทใหญ่ เมื่อถูกอธิบายผ่านหน่วยทางการเมืองแบบล้านนา จึงทำให้การจัดรูปแบบศิลปกรรมของแม่ฮ่องสอนแตกต่างไปจากกรอบการอธิบายศิลปกรรมล้านนาที่ผู้เขียนสังเขปไว้ในตอนต้น

ประเด็นที่ 4 กรณีความสัมพันธ์ระหว่างสุโขทัย แพร่ และน่าน ในลุ่มแม่น้ำยม - น่าน ที่ไม่สอดคล้องกับการอธิบายรูปแบบทางศิลปกรรมของล้านนาแบบใช้เชียงใหม่เป็นศูนย์กลางของผู้เขียน ที่มุ่งเน้นช่วงเวลา ศิลปะล้านนาได้รับอิทธิพลสุโขทัยเมื่อพระเจ้ากือนารับศาสนาลังกาวงศ์มาจากสุโขทัย แม้ผู้เขียนจะให้ข้อมูลสังเขปภูมิหลังทางประวัติศาสตร์ในแต่ละจังหวัดในตอนต้นของแต่ละบทไว้แล้ว แต่การแบ่งเนื้อหาในลักษณะนี้อาจสร้างปัญหาในการทำความเข้าใจพัฒนาการของศิลปกรรมที่มีความสัมพันธ์กัน

ประเด็นที่ 5 จิตรกรรมลายคำในวิหารวัดเชียงมั่นซึ่งผู้เขียนกล่าวว่าสร้างขึ้นราว พ.ศ. 2500 ออกแบบโดยอาจารย์วิถี พานิชพันธ์ อดีตอาจารย์คณะวิจิตรศิลป์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ซึ่งข้อมูลดังกล่าวไม่อาจเป็นไปได้เนื่องจากช่วง พ.ศ. 2500 อาจารย์วิถี พานิชพันธ์ เกิดในวันที่ 9 มีนาคม 2489 ถ้านับช่วงเวลาแล้วท่านยังมีอายุเพียง 11 ปีเท่านั้น

ประเด็นที่ 6 จิตรกรรมด้านหลังและด้านข้างของพระพุทธรูปประธานในวิหารลายคำวัดพระสิงห์ ซึ่งเป็นรูปแถวของพระอดีตพุทธเจ้า แต่จิตรกรรมส่วนนี้จริง ๆ แล้วไม่ปรากฏรูปแถวของพระอดีตพุทธเจ้า พบเพียงแผงพระพิมพ์

ขณะเดียวกันผู้วิจารณ์พบว่า ข้อมูลภาพถ่ายสถานโบราณยังมีความคลาดเคลื่อนจากเนื้อหายุ้งในหลายส่วน ดังนี้

กรณีที่ 1 คำอธิบายรูปแบบทางศิลปกรรมของวิหารหลวงวัดพระสิงห์ซึ่งมีรูปแบบเป็นชั้นลดแบบหน้า 3 หลัง 2 แต่ผู้เขียนอธิบายว่าเป็นลักษณะแบบหน้าและหลัง 2 เท่ากัน ซึ่งเป็นรูปแบบวิหารหลวงของวัดเชียงใหม่

กรณีที่ 2 ภาพวิหารหลวงวัดเจติยหลวง แต่ผู้เขียนได้นำไปใช้อธิบายเป็นวิหารหลวง วัดเชียงใหม่

กรณีที่ 3 คำอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างเจติยทรงปราสาทยอดที่วัดหัวขวงเมื่อนาน วัด โลกโมฬีซึ่งคล้ายคลึงกับเจติยวัดธาตุน้อย เมืองหลวงพระบาง แต่ผู้เขียนกลับระบุว่า เป็นเจติยวัดธาตุน้อย ซึ่งพระธาตุน้อย อยู่เมืองเวียงจันทน์ เป็นต้น

กรณีที่ 4 ภาพวัดศรีชุม เมืองแพร่กลับเป็นภาพวัดศรีชุม เมืองลำปาง
บทสรุปและข้อเสนอแนะ

หนังสือคู่มือนำชมศิลปกรรมโบราณในล้านนา มีคุณค่าทางด้านการศึกษาศิลปะล้านนา ทั้งในด้านประวัติศาสตร์ ประวัติศาสตร์ศิลปะ พุทธศิลปกรรม และพุทธศาสนา เป็นต้น เอกลักษณะทางพระพุทธรูปศาสนายังปรากฏในล้านนาผ่านการสืบทอดงานช่างประเภทต่างๆ ซึ่งการได้เรียนรู้คุณค่าทางด้านประวัติศาสตร์จากการศึกษาศิลปะในล้านนาแต่ละยุคที่ปรากฏในหนังสือเล่มนี้ จะทำให้เราตระหนักถึงวิวัฒนาการของผู้คนในแผ่นดินล้านนา การเชื่อมโยงด้านวัฒนธรรมของชุมชน เส้นทางการติดต่อคมนาคม คุณค่าทางด้านสุนทรียะ หรือความงาม ความรู้สึกของอารมณ์ เป็นต้น อย่างไรก็ตามหนังสือเล่มนี้เป็นหนังสือที่เรียบเรียงขึ้น เพื่อใช้ในการสื่อสารงานศิลปกรรมของชาวล้านนาเป็นหลัก ซึ่งเป็นหลักฐานทางวัฒนธรรมความเป็นมาทางประวัติศาสตร์ล้านนา ภาพรวมของงานศิลปกรรม ประวัติศาสตร์เมือง และศิลปกรรมที่เป็นลักษณะเฉพาะของแต่ละเมือง การกำหนดอายุสมัย ลักษณะทางศิลปกรรมที่โดดเด่น และความสำคัญของแหล่งศิลปกรรมนั้นๆ จึงเหมาะสำหรับคนทั่วไปที่อ่านไปชมไป

ข้อเสนอแนะ

ผู้วิจารณ์เห็นว่าด้วยประสบการณ์ในการศึกษาวิจัยของผู้เขียน ความผิดพลาดในรายละเอียดที่กล่าวไว้ข้างต้น ซึ่งบางส่วนอาจมาจากการตรวจทานที่ตกหล่น หรือบางส่วนอาจเป็นข้อมูลที่ไม่ถูกต้องแม้ว่าจะเป็นรายละเอียดเล็กๆ น้อยๆ จึงมีข้อเสนอแนะดังนี้

1) จำเป็นที่จะต้องได้รับการแก้ไข โดยเฉพาะเมื่อผู้เขียนมีจุดประสงค์ให้หนังสือเล่มนี้สามารถนำไปใช้สำหรับการเรียนการสอนทางด้านประวัติศาสตร์ศิลปะ โบราณคดี การท่องเที่ยว การจัดการทางวัฒนธรรม ความแม่นยำ และถูกต้องของข้อมูลจึงเป็นสิ่งที่มีความสำคัญ

2) คงจะเป็นการดียิ่งต่อสำนักพิมพ์ในการให้ความสนใจเชิงวิชาการด้วยการปรับปรุง และตรวจทานข้อมูลในการพิมพ์ครั้งต่อไป

3) สำหรับผู้อ่าน หรือผู้สนใจ ที่ได้ใช้หนังสือเล่มนี้เป็นแนวทางในการศึกษาแล้ว ผู้วิจารณ์เห็นว่าควรตระหนักถึงความผิดพลาดดังกล่าวเป็นโอกาสอันดีที่จะได้สอบทานความรู้ และค้นหาข้อมูลจากแหล่งอื่นๆ มาใช้ประกอบการศึกษาหนังสือเล่มนี้ต่อไป

เอกสารอ้างอิง

ศักดิ์ชัย สายสิงห์. (2563). **คู่มือนำชมศิลปกรรมโบราณในล้านนา**. กรุงเทพมหานคร: เมืองโบราณ.

Collier and Haraway. (1987). **The New Zealand Tourism Industry**. Auckland: Longman.

Greenwood, D, (1982). **Cultural Authenticity**. Cultural Survival: Quarterly.

Howell, David W.. (1993). **Passport: An introduction to the travel and tourism industry**. 2nd ed.. South Western: Publishing Co.,

McIntosh, Robert W. and Goeldner, Charles R. (1986). **Tourism Principles Philosophies**, 5thed. New York: John Wiley and Sons, Inc..

Pigram, J.. (1993). **Planning for tourism in rural areas: bridging the policy implementation gap**. In Pearce and Butler (Eds.). **Tourism Research: Critiques and Challenges** London: Routledge.

Resinger, Y.. (1994). **Tour-Host contact as part of cultural tourism.** World Leisure and Recreation. 36 (Summer).

Smith, V. (1997). **Host and Guests: The anthropology of Tourism.** Philadelphia: University UNWTO. Tourism 2020 Vision. Madrid: UNWTO.